

Opgericht: 10 september 1924
e-mail: info@oudede.nl, internet: www.oudede.nl

Tuindorp Vooruit

Deze brochure beschrijft een uniek monument in Ede "Tuindorp Vooruit". En wilt u dit monument zelf ervaren dan kunt u dit doen aan de hand van de wandeling (vanaf blz. 5).

Afb. 1. Ede, Poortplein, *Woningen Kunstzijdefabriek*, Van der Burgh en Eschauzier (foto: Nauta en Zn. N.V. / Velsen, 1927; <https://archieff.oudede.nl>).

OPDRACHTGEVER EN BEWONERS

Tuindorp Vooruit of voorheen Enka-dorp is in de periode 1921 tot 1925 gebouwd voor werknemers van Nederlandse Kunstzijdefabriek (ENKA), die in 1922 in Ede werd geopend. De reistijd van het personeel, dat vooral van buiten Ede kwam, werd hiermee verkort en de productiviteit vergroot. ENKA bood haar werknemers niet alleen een woning aan, maar zorgde ook voor de nodige sociale en culturele voorzieningen: scholen, verenigingen, een cultureel centrum en een zwembad. De bouw van het Enka-dorp is mogelijk gemaakt door de in 1919 door ENKA opgerichte Woningbouwvereniging Vooruit. De komst van ENKA heeft een grote rol gespeeld in de ontwikkeling van Ede. In 2002 sloot de fabriek haar deuren.

FASERING

Aangenomen wordt dat het tuindorp als één geheel ontworpen is. Het werd alleen in twee fasen gerealiseerd: de eerste fase werd in 1922 voltooid en de tweede fase in 1925. De eerste fase van het tuindorp is ontworpen door de architecten van der Burgh en Eschauzier en omvatte 159 woningen en twee winkels. Deze bebouwing werd gerealiseerd aan de oostzijde van de Kerkweg: aan de Blokkenweg, Zijdelaan, Twijnstraat, Kerkweg (oostzijde), Poortlaan en Poortplein (oostzijde). De tweede fase werd getekend door Van der Burgh en omvatte 140 woningen ten westen van de Kerkweg: aan de Blotenberglaan, Kempjeslaan, Nijverheidslaan, Graafhoek, Kortelaantje, Poortplein (westzijde) en de Kerkweg (westzijde).

De tweede fase van het tuindorp is in de periode 1995 tot 2003 vervangen voor nieuwbouw, omdat dit deel van mindere kwaliteit was. Een deel van de eerste fase van het tuindorp is in 1997 aangewezen als gemeentelijk monument (afb. 2). In de onderstaande tekst zal op dit monumentale deel worden ingegaan.

Afb. 2. Faseringsplattegrond. Rood omlijnd: fase I; zwart omlijnd: fase II; rood gearceerd: gemeentelijk monument (onderlegger: Kooiman, "Een tuindorp in Ede," 17; bewerking: auteur).

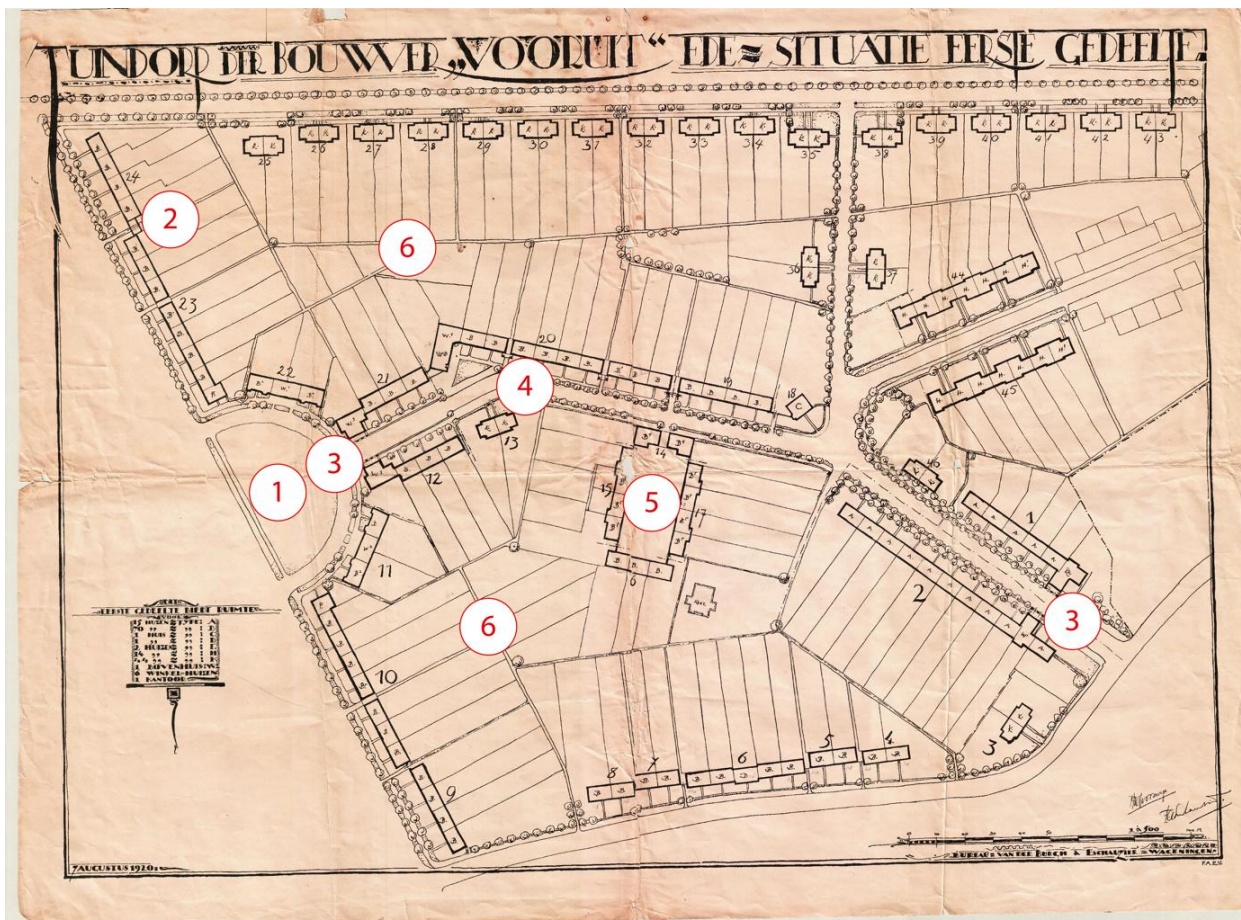
OVER TUINDORPEN

Het idee van een tuinstad werd aan het einde van de 19e ontwikkeld door de Engelsman Ebenezer Howard. Het was een nieuwe, ruim opgezette wijk voor een beperkt aantal inwoners, omgeven door groen en met eigen voorzieningen. Howard probeerde hiermee de voordelen van de stad en het platteland te combineren en een alternatief te bieden voor de problemen van werkgelegenheid, volksgezondheid en verkeer in de overvolle steden. De grote trek naar de steden hing samen met de gevolgen van de industriële revolutie en de opkomst van de spoorwegen. Hoewel er maar enkele echte tuinsteden zijn gerealiseerd, hebben de achterliggende ideeën invloed gehad in heel West-Europa. De tuindorpen of -wijken die hier ontstonden kenmerkten zich door relatief goedkope woningbouw op een min of meer dorpse plattegrond, met veel groen en eigen voorzieningen.

De kenmerken van een tuindorp zijn in Tuindorp Vooruit zichtbaar in de eigen, dorpse plattegrond, de grote tuinen, de openbare groenvoorziening en de geleding van de straten. De huizen hebben een voortuin en hiernaast wordt de straat geflankeerd door groenstroken met bomen. Tuindorp Vooruit is een voorbeeld van een landelijk tuindorp: de tuinen waren zo groot dat men groente kon verbouwen en kippen kon houden.

STEDENBOUW EN ARCHITECTUUR

Het halfronde Poortplein, dat aan de doorgaande Kerkweg ligt, vormt de centrale ruimte in het tuindorp (afb. 3). Op dit plein bevond zich een muziektent en aan de westzijde wordt het plein sinds 1930 afgesloten door het schoolgebouw 'De Zuiderpoort'. De meeste bebouwing bestaat uit maximaal twee bouwlagen en zijn gedekt met schild- of zadeldaken. Het materiaalgebruik is traditioneel: de gevels bestaan uit donkerrood metselwerk en de daken zijn bedekt met pannen. Verschillende woningtypes en verspringingen in de rooilijn en hoogte van de bebouwing zorgen voor een gevarieerd straatbeeld. De toegangen tot de binnenterreinen vormen eigen accenten binnen de bouwmassa. Aan de Parkweg en het Poortplein markeren poortgebouwen de toegangen tot het complex. Beslotenheid is kenmerkend voor de bebouwing tussen het Poortplein en de Zijdelaan. Hier staan de bouwblokken dicht op elkaar. Het hofje aan de Poortlaan neemt binnen de stedenbouwkundige structuur een bijzondere plaats in. Kenmerkend is verder het groen: de binnenterreinen, tuinen en de openbare groenvoorziening.

Afb. 3. Situatietekening met hierop aangeduid: 1. Poortplein; 2. Verspringing in rooilijn (zie foto); 3. Poortgebouwen; 4. Besloten gebied; 5. Het hofje; 6. Binnenterreinen (onderlegger: 1920B1772; bewerking: auteur).

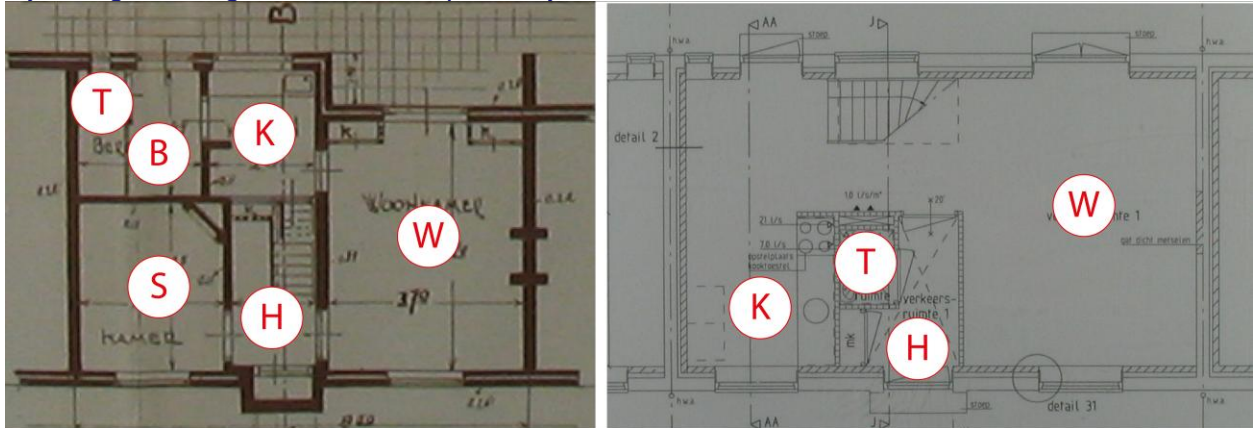

Afb. 4. Foto genomen nabij de aanduiding 2 op de situatietekening: voorbeeld van verspringingen in rooilijn en hoogte (foto: T. Boessenkool, VOE).

WONINGEN

De meeste woningen zijn breder dan dat ze diep zijn. Van oorsprong hadden veel van de woningen een badkamer en slaapkamer op de begane grond en boven nog enkele slaapkamers. Ook waren er verschillende ingebouwde kasten aanwezig. Met de renovatie, die in 1997 voltooid werd, wijzigde de indeling van de woningen ingrijpend (afb. 5): de badkamer werd naar boven verplaatst; de slaapkamer op de begane grond kwam te vervallen en de trap werd naar de woonkamer verplaatst. Zo werd de plattegrond van de begane grond, afgezien van de afgesloten hal met toilet, een open ruimte. De bovenverdieping werd beter bruikbaar doordat de verdiepingsvloer lager werd aangebracht. De gevelindeling werd bij de renovatie in

1997 (afb. 6) gehandhaafd, waardoor hierin nog iets van de oorspronkelijke indeling van de woningen afleesbaar is: het kleine raam aan de achterzijde van de woningen verraad de eerdere plaats van het toilet. Tijdens de renovatie werden de woningen onder andere voorzien van een nieuwe draagconstructie en isolatie. Het exterieur van de woningen werd in oorspronkelijke verschijningsvorm teruggebracht. Dit betekende onder andere dat de roedeverdelingen in vensters en deuren werd hersteld. Niet alleen de woningen, maar ook de omgeving werd aangepakt, waarbij gestreefd is om het karakter en de verschijningsvorm van de wijk terug te brengen naar de oorspronkelijke situatie.

Afb. 5. Plattegrond begane grond voor (links) en na (rechts) de renovatie. H = hal; W = woonkamer; S = slaapkamer; K = keuken; B = badkamer; T = toilet (onderlegger: GAE; bewerking: auteur).

EEN BEWOGEN GESCHIEDENIS

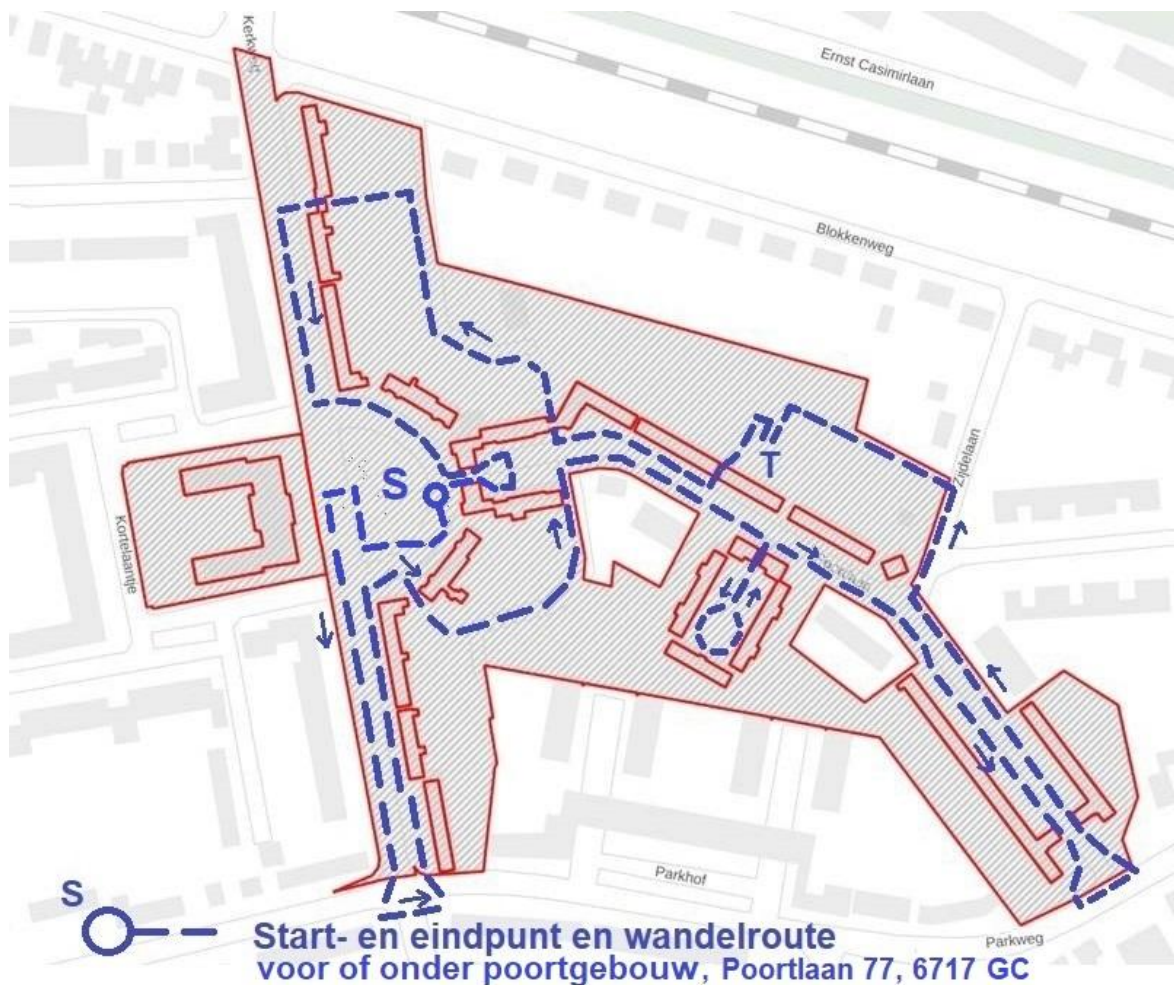
Dat het tuindorp niet geheel is gesloopt is mede te danken aan de buurtbewoners, die zich fel verzetten tegen de al aangekondigde sloop van de wijk. Zowel de protesten als de renovatie hebben indruk achtergelaten bij de bewoners. Enkele van hen markeerden hun voordeur met 'deze woning wordt niet gesloopt'. Uiteindelijk besloten de gemeente Ede en Woonstede dit gedeelte van het tuindorp te sparen. Tijdens de renovatie kregen de bewoners een wisselwoning. Voor sommigen was dit zo ingrijpend dat zij niet meer terugkeerden. De voltooiing van de renovatie van het tuindorp kreeg ruime belangstelling; SBS 6, RTL, de Publieke Omroep en Omroep Gelderland maakten reportages. In 1999 ontving het project de Nationale Renovatieprijs.

Afb. 6. Ede, Poortlaan, *Stadsvernieuwing* (foto: dhr. D. Soek, 1997; <https://archieff.oudede.nl>).

Wandeling door Tuindorp

De wandeling start op het Poortplein, vlak voor woning Poortlaan 77, 6717 GC. Onderstaand kaartje met rood omkaderd het monument Tuindorp en daarin opgenomen de wandelroute van ca. 1,7 km. Het monument betreft zowel de huizen als de tuinen. *De beschrijving van de wandelroute wordt cursief afgedrukt.*

Vanaf het poortgebouw lopen we naar het midden van het Poortplein en dan gaat de wandeling eerst naar de Zuiderpoortschool. Hierna lopen we naar het Zuiden, richting Parkweg, met zicht op monumentale woningen (links) en (rechts) op vervangende nieuwbouw rond 1995.

Woningen van het plandeel uit ca. 1925 aan de Westzijde van de Kerkweg waren slechter en zijn rond 1995 gesloopt en vervangen door 'historiserende nieuwbouw'.

De vier 'witte woningen' aan de Verlengde Parkweg maken geen deel uit van het monument Tuindorp. Op deze foto staan die helemaal links.

De woningen rechts maken deel uit van het monument; woningen aan de overzijde uit ca. 1997. We steken de Kerkweg over en lopen langs de historische woningen terug naar 't Poortplein.

Bij de renovatie zijn oorspronkelijke gevel-details teruggebracht, roeden verdeling van ramen en deuren, daklijsten, goten en dergelijke. Ook zijn oude poortjes waar nodig hersteld.

Op de hoek van Kerkweg en Poortplein staat aan beide zijden een extra hoge en diepe woning als markeringspunt.

Hier gaan we rechtsaf en na dit huis het eerste paadje rechts in.

Op de terugweg komen we nog bij de poortgebouwen ter weerszijden van de Poortlaan.

Dit paadje loopt achter de huizen langs tot aan de Poortlaan; rechts zien we een mooi groen gebiedje

.... en links de diepe tuinen, gevarieerde daklijnen en verschillende kleuren van dakpannen op de diverse bouwblokken.

Iets verder lopen we tot vlak voor de Poortlaan en steken deze dan over.
Links staan huizen van 'Woningbouw Vooruit'; rechts één dubbel blok zoals ook aan de Blokkenweg staan. En een veel nieuwer blokje woningen.

Aan de overkant van de Poortlaan staat een uniek blok met markante 'geschulpte topgevels' aan de voorkant en de zijgevels. In dit blok waren in 1920 twee woningen naast en ook boven elkaar. Het onderste huis met een winkel; het bovenste met een magazijn en werkruimte, totaal dus 4 woningen. Eén huis had een trap die in lage uitbouw uitkwam, op de foto vooraan. Bij de renovatie in 1995 zijn het door samenvoeging twee grote woningen geworden.

We gaan rechtsaf richting Parkweg.
We komen langs het z.g. 'Hofje' en gaan door de poort naar binnen.

We zien hier een gaaf stukje architectuur uit 1920 met een aantal mooie details

... zoals deze poort zelf met tonvormig houten plafond. De ovale gemetselde boog en de tegels waarop deze boog op het metselwerk afsteunt. Met er naast het monumentenschildje. En de uitvoering van een kilgoot hier om de hoek, de schuin lopende goot tussen twee dakvlakken.

We lopen verder het hofje binnen.

Linker foto. We zien hier het raamkozijn in een iets verdiept gevelvlak en voordeurkozijn met 'hanenkam' er boven. En bijvoorbeeld (rechter foto) het fraaie 'torentje' boven een voordeur achteraan in dit hofje.

We lopen het hofje weer uit en gaan rechtsaf richting Parkweg.

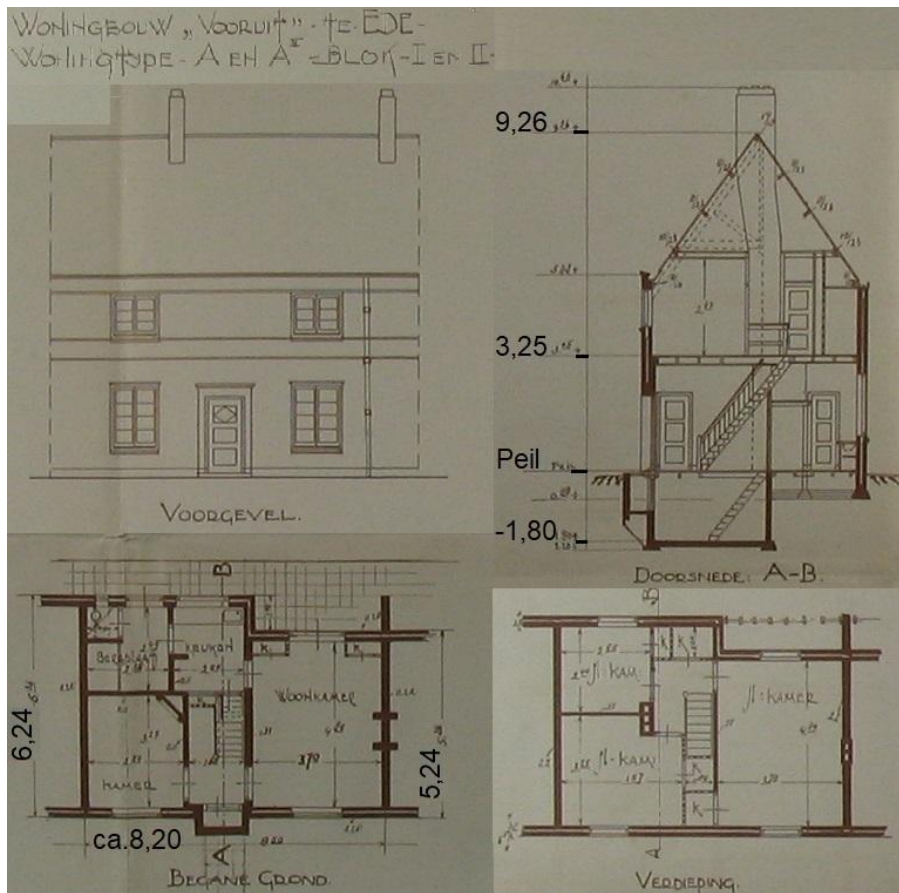

Hier ziet u woningen aan het oostelijk gedeelte van deze Poortlaan, vaak type A.

We lopen langs deze woningen A door naar de poort bij de Parkweg.

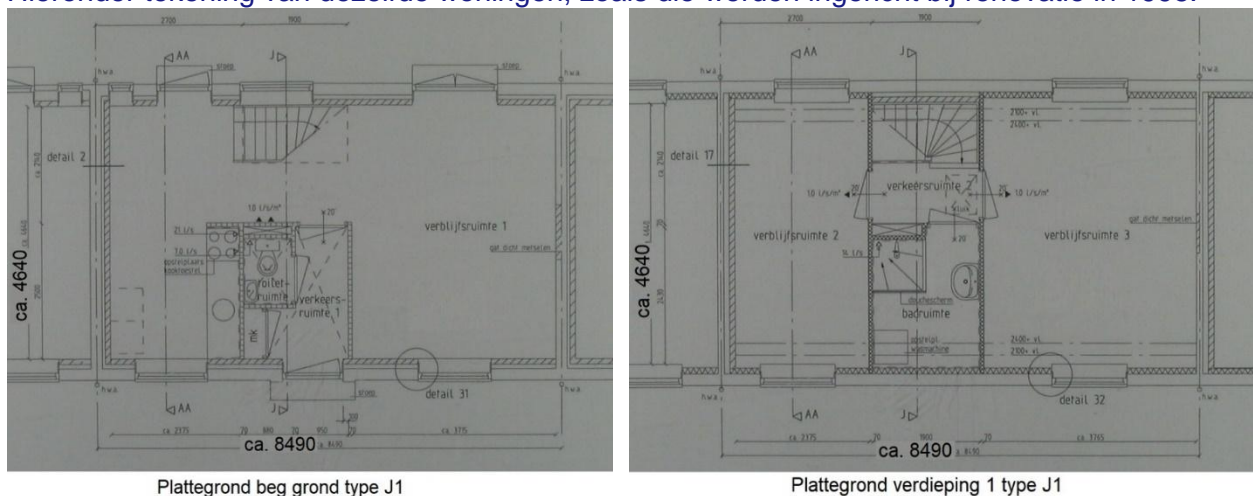
Opvallende verschillen tussen de woningen A en B (typering in 1920) zijn de soort dakpannen en ook de goten. Hier liggen deze op de binnenmuur, binnen het gevelvlak.

Woningen type B worden op pagina 7 vermeld.

Hiernaast enkele delen van de tekening uit 1920 van dit type. Woningtype A, de meesten met sprong in de achtergevel; de keuken is wat uitgebouwd.

Hieronder tekening van dezelfde woningen, zoals die werden ingericht bij renovatie in 1995.

Plattegrond beg grond type J1

Plattegrond verdieping 1 type J1

Aanpassingen van de woningen in 1995 bij grootscheepse renovatie van deze huurwoningen. Hieronder als voorbeeld de aanpassingen van woningtype A (in 1995 wordt dat type J1 of J2). De constructie en de indeling van de woningen is ingrijpend veranderd, zonder de voor- en zijgevels en het profiel (doorsnede en vorm van kap) zichtbaar aan te passen.

Het monumentale karakter werd zo behouden.

Aanpassingen in grote lijnen:

- indeling woningen binnen dragende wanden en gevels ingrijpend aangepast en verbeterd,
- achtergevel wordt vrijwel overal vlak gemaakt; de inspringende gevel verdwijnt,
- houten vloeren begane grond en verdieping 1 gewijzigd in (geïsoleerde) betonvloeren,
- plaats van trappen en trapgaten vrijwel overal verplaatst naar de woonkamer,
- hoogte verdiepingvloer 1 verlaagd van 3,25 m boven Peil naar 2,70 m; hiermee wordt de ruimte voor kamers onder kap sterk verbeterd; isolatiewaarde kapconstructie flink verhoogd,
- hoogte van plafond / (houten) verdiepingvloer 2 blijft ong. op gelijke hoogte, ca. 5,20 m +P
- de woning scheidende muur wordt een spouwmuur voor grotere geluidsisolatie,
- vermoedelijk zijn alle (kleine) kelders voor de technische verbeteringen opgeofferd.

We lopen verder door de Poortlaan.

Hier de zelfde woningen aan beide zijden.

Hier zien we de poort bij de Parkweg, vanaf de 'binnenzijde', wat tegen de zon ingekeken In het poortgebouw links (Noordoostzijde van de Poortlaan) was een kantoorwoning ontworpen, misschien wel voor Woningbouw Vooruit, met vergaderkamer op de 1e verdieping, ook boven de poort.

Bij de bouw in 1920-1922 had dit blok nr.1; dat zegt wel iets over het belang er van.

Aan de overkant in het andere poortgebouw was een winkel gevestigd, met woning er achter en erboven

We lopen tussen beide poortgebouwen door en bekijken e.e.a. vanaf de Parkweg.

... en hier deze poort vanaf 'buitenzijde', van zijde Parkweg gezien. De winkel achter de bogen.

Een paar details van ingang van deze 'poortwoningen', links de zijkant, rechts een impressie van de voorzijde.

Vanaf hier lopen we terug, de Poortlaan in, tot aan de hoek met de Zijdelaan.

Hier staat aan de rechterzijde prominent een vrijstaande woning met hoge kap.

Dit woningtype heeft andere details dan het type A dat we eerder bekeken:
 - onder meer een bakgoot met witte boeiplank, grijs genuanceerde dakpannen;
 ook (vroeger) een andere indeling van de woning.

Hiernaast (in de richting van het Poortplein) staan meestal woningen van type B (1920), die veel van dezelfde eigenschappen als de woning hierboven hebben; alleen de afmetingen, de kapvorm en de indeling zijn anders.

Voor vervolg van de wandeling gaan we de Zijdelaan in en meteen linksaf het paadje in.

De ruimte is hier wel duidelijk te zien.

U komt hier langs diverse tuinen.

Bij de letter T op het kaartje een fraai bijgehouden moestuin van mw. Hillie.

We kijken hier nog wat om ons heen. Daarna loopt u naast haar huis door het poortje terug naar de Poortlaan en gaat daar rechtsaf, richting Poortplein.

We kijken hier in de richting van de spoorlijn / Blokkenweg. Via poortje terug geeft aardig doorkijkje naar de Poortlaan.

De tweede keer gaat de route naar de tuinen, nu door deze smalle poort naast huis nr. 56. We komen dan langs de 'duivenkeet'.

Vanaf het paadje naar links kijkend zien we de diepe tuinen; onderdeel van het woongenot

... en de gevarieerde daklijn van huizen aan het Poortplein.

De zichtlijnen van de twee (nu grote) huizen naast huisnummer 56 zijn goed zichtbaar (het doet bijna buitenlands aan.)

Op de foto valt die daklijn bijna samen met bovenkant van het hek, jammer.

Vlak voor de Blokkenweg lopen we door het laatste poortje terug naar de Kerkweg.

Dit is het bedoelde poortje, vanaf twee kanten gezien. U ziet dat bij dit poortje een fraaie sprong in de bouwblokken is gerealiseerd. De bebouwing kreeg mede hierdoor een levendig karakter.

Langs gevarieerde gevels van woningen aan de Kerkweg lopen we terug naar het Poortplein.

Halverwege dit langere blok is er nog een poort naar achteren, daar met een puntdakje.

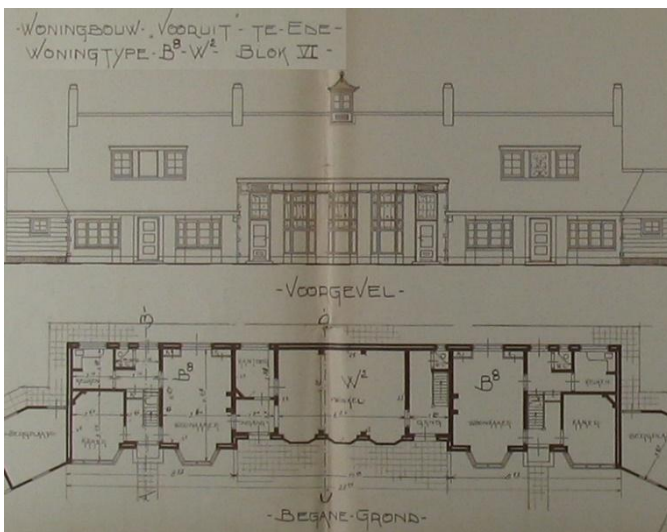
Hier begint weer het Poortplein, met een 'hoog' woningtype met apart geknikte dakvorm.
Op deze hoek (van het Poortplein) gaan we linksaf met de ronding mee.

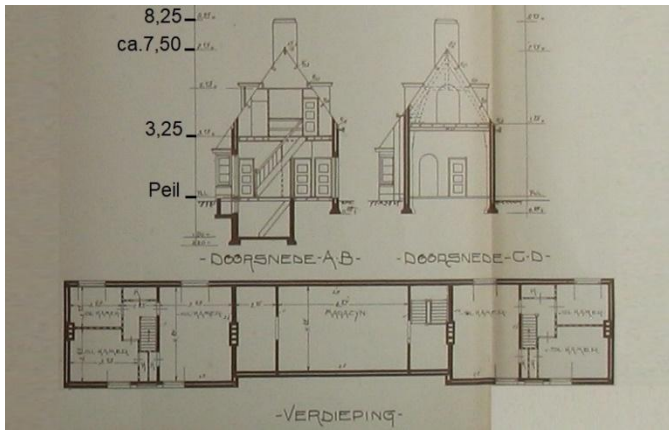
Aan het Poortplein, direct naast de hoekwoning, staat een blok met vroeger een winkel in het midden. Zie gegevens hierna. Aan de andere zijde van dit Poortplein staat net zo'n blokje.

Foto Poortplein in 1941, op vrijwel dezelfde locatie gemaakt.
Archief HME/Oud Ede

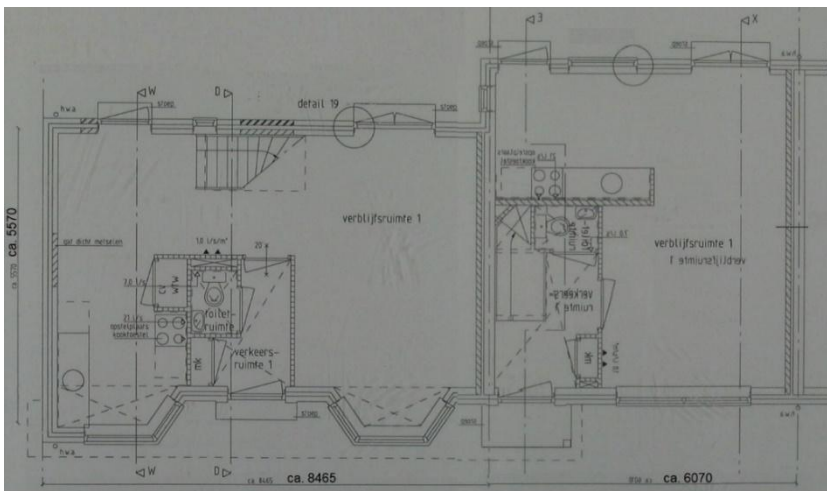

Bouwplan 1920, deel van tekening 11, begane grond, type B8 en winkel.

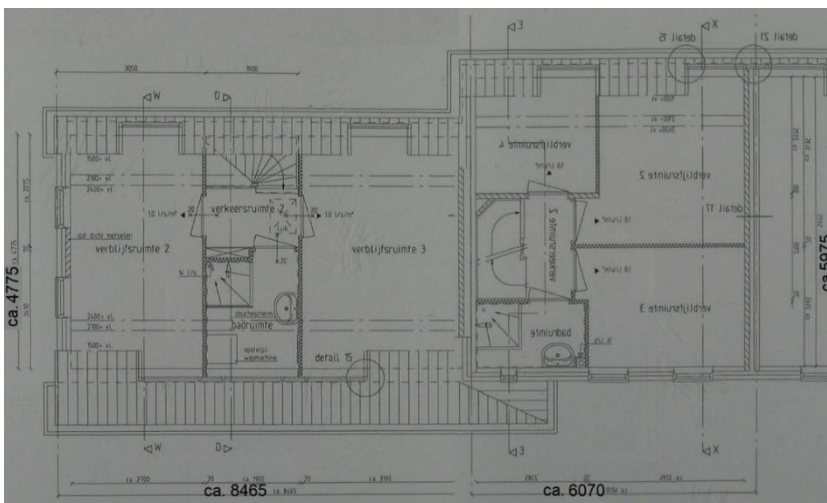
Bouwplan 1920, deel van tekening 11, doorsneden / verdieping met magazijn en slaapkamers.

Hieronder tekeningen en beschrijving van de renovatie in 1995.

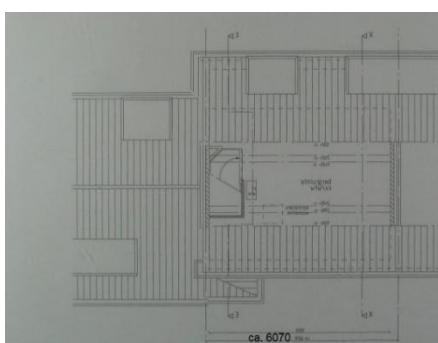
Plattegrond beg grond type D1 en E1s; de linker helft van dit blokje; rechter helft is spiegelbeeld

Renovatie 1995, met ook de woningtype-namen die toen gebruikt werden.

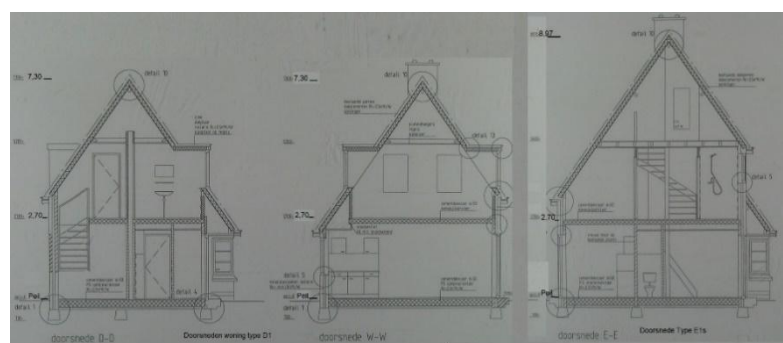

Plattegrond verdieping 1 type D1 en E1s, de linker helft van dit blokje

Renovatie 1995.

Plattegrond verdieping 2 type D1 en E1s, de linker helft van dit blokje

Doorsneden type D1 en E1s in dit blokje

Aanpassingen van deze woningen in 1995 bij grootscheepse renovatie van deze huurwoningen. Ook bij dit woningblokje is constructie en indeling van woningen ingrijpend veranderd, zonder de voor- en zijgevels en profiel (doorsnede en kapvorm) zichtbaar aan te passen. Het monumentale karakter werd zo behouden.

Extra aanpassingen in grote lijnen:

- winkelgedeelte begane grond en magazijn 1e verdieping worden twee aparte woningen; daarvoor wordt achtergevel van middengedeelte ruim 1 meter naar achteren verplaatst,
- hoogte verdiepingvloer 1 verlaagd van 3,25 m + P naar 2,70 m; hiermee wordt ruimte voor kamers onder kap ook verbeterd; isolatiewaarde van kapconstructie wordt ook flink verhoogd,
- hoogte van plafond / (houten) verdiepingvloer 2 blijft ca. op gelijke hoogte, ca. 5,20 m + Peil
- woning scheidende muren worden spouwmuren voor grotere geluidsisolatie.

Hierna lopen we verder naar het dubbele poortgebouw aan weerszijden van de Poortlaan.

In het midden van het Poortplein komen we bij de 2 poortgebouwen.

Ook hier waren in 1920 bedrijfsactiviteiten op de 1^e verdiepingen. Daartoe waren o.a. hijsvoorzieningen bij de grote magazijnramen aangebracht; zie foto's volgende bladzijde.

Foto Vereniging Oud Ede

Een historische foto van deze woningen tijdens de renovatie in 1997.

Om de genoemde details te bekijken lopen we de Poortlaan in, tussen de poortwoningen door.

Enkele details van takelvoorziening ten behoeve van werkplaats en magazijn op de verdieping, met afdekking van bladlood.

Op de begane grond waren 2 winkels ingericht, met toegang onder de bogen. De bijbehorende woning lag deels achter en deels op de 1^e en 2^e verdieping. Bij de renovatie is de indeling van ook deze woningen ingrijpend veranderd.

De gehele renovatie is omstreeks 1997 gereed gekomen. Er zijn nog veel meer mooie bouwkundige details in deze wijk te zien; de meeste zijn prima geconserveerd of hersteld in oude luister. Een lust voor het oog van menig bezoeker.

We zijn hier terug op het startpunt en is de wandeling ten einde.

Heeft u interesse of heeft u meer gegevens over het Tuindorp zelf, over de bouw in 1922 of de renovatie in 1995?

Neem dan alstublieft contact op met Vereniging Oud Ede op www.oudede.nl

Vereniging Oud Ede heeft een (digitale) set tekeningen van de Bouwvergunning uit 1920 en van de renovatie in 1995.

Tekeningen: gemeente archief Ede

Foto's: Oud Ede, Th. Boessenkool, augustus 2021